

Memoria, mitologia și terenul continuu. Smaranda Vultur, *Francezi în Banat, bănățeni în Franța. Memorie și identitate*, Marineasa, Timișoara, 2012, 296 p.

Și totuși, nu avem altceva mai bun decât memoria pentru a ne asigura că s-a petrecut ceva înainte ca noi să ne amintim de acest ceva. (Ricoeur, 2001, 21)

„Memorii în oglindă” – așa își desemnează Smaranda Vultur demersul de arheologie a amintirii întreprins în volumul de istorie orală *Francezi în Banat, bănățeni în Franța*, îngroșând semnificativ stiva cercetărilor pe care autoarea le-a consacrat în ultimii douăzeci de ani modului în care identitatea etnică se articulează, se negociază și se recrează într-un areal intercultural precum Banatul. Cu acest prilej, este refăcută o legătură între două exoduri opuse unul celuilalt, pe care cei două sute de ani scurși între ele, precum și mersul istoriei, au șubrezit-o în conștiința protagoniștilor. Mai există vreo conexiune, în structurile identitare profunde, între populația bănățeană de origine germană care în condițiile celui de al Doilea Război Mondial părăsește Banatul pentru a se stabili în provensalul La Roque-sur-Pernes și cei pe care istoria, sau poate mai degrabă ideologia, îi indică drept strămoșii lor – francezii de origine alsaciană, lorenă și luxemburgheză colonizați de Curtea Imperială de la Viena în Banat, la jumătatea secolului al XVIII-lea și supuși apoi germanizării și maghiarizării forțate? Drept ce se revendică membrii comunității din Vaucluse la cincizeci de ani de la autoexil și ce rol au jucat memoria, uitarea și imaginația colectivă în gestionarea unei substanțe atât de versatile precum identitatea? Sunt întrebări la care cartea încearcă niște răspunsuri articulate, ancorându-se puternic în documentarea istorică, fără să fie, totuși, o carte de istorie. Asumat subiective, trecuturile povestite sunt un obiect de analiză mult mai tentant decât discursul oficial cu care se întretaie pe alocuri, în încercarea de a restitui o imagine cât mai completă a modului în care memoria și identitatea se ajustază reciproc.

Banatul istoric este un creuzet de topiri etni-

ce, lucru care îl transformă într-un teren ofertant pentru studiul memoriei și identității. Situația actuală este rodul unui parcurs început încă din secolul al XVIII-lea, când, aflată sub protecție austriacă, regiunea devine scena unor colonizări succesive. Migrații care se stabilesc aici provin din diferite țări, au etnii diverse (românească, sârbească, germană, maghiară, evreiască, romă, slovacă, croată, bulgară, ucraineană, poloneză, italiană, turcă, tătară, cehă, greacă, armeană, franceză, rusă și arabă) și multiple confesiuni religioase (ortodoxă, romano-catolică, greco-catolică, luterană, calvinistă, iudaică, neo-protestantă, islamică). Conviețuirea interetnică, gestionată printr-o politică a egalității de statut, este pașnică de-a lungul timpului, dar sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial antrenează, pe criterii de vârstă, etnicitate, naționalitate și cetățenie, vaste și vitrege mișcări de populație: refugieri, deportări, emigrări, repatrieri, detenții și concentrări în lagăre de muncă. Victime ale acestor împrejurări sunt și 10.000 de refugiați din Banatul românesc, iugoslav sau ungar, considerați la plecare de origine germană sau șvabă, care sunt primiți în Franța începând cu 1 noiembrie 1948 grație eforturilor diplomatice ale unuia dintre ei, Jean (Hans) Lamesfeld, care obține sprijinul lui Robert Schuman. Teza de doctorat a lui Pierre Guillot din 1953 vorbește despre implantarea cu succes a unei mici părți dintre acești refugiați în La Roque-sur-Pernes, Vaucluse – pe un ton mitologizant, însă, venirea în orașelul provençal fiind elogiată ca o mult-râvnită întoarcere la matcă: „[...] alsacienii și lorenii au emigrat acum două secole pentru a coloniza Banatul, iar acum sunt din nou în Franța. [...] În durere și bucurii, ei nu au încetat să fie francezi în inima lor, astfel încât, după 200 de ani de absență, au revenit aceluiași, neschimbați, poate chiar mai îndrăgostiți de patria străbunilor lor” (Pierre Guillot, apud Smaranda Vultur, p. 13). Totuși, în secolele scurse de la primul exod, aureolat mitic de Guillot, se petrecuseră modificări drastice în viața comunității odată franceze, poate cele mai însemnate

fiind eforturile de germanizare și maghiarizare exercitate de Imperiul Habsburgic, apoi de cel Austro-Ungar. La cincizeci de ani după războiul care i-a dislocat din Banat, foștii refugiați, intervievați de Smaranda Vultur, mărturisesc dificultățile pe care le-au avut în a se integra în comunitatea provensală, precum și faptul că au reînvățat limba franceză de la proprii copii, elevi la școli franceze. Unei „identități tari, care se conservă asemenea unui nucleu dur, indiferent de împrejurări, de schimbările timpului și ale oamenilor” (idem, p. 16) i se opune, prin urmare, una dinamică. O întrebare pertinentă pentru cercetător este dacă se mai poate vorbi de identitate franceză în sens organic după două sute de ani de deznaționalizare strategică. Iar pentru protagoniștii evenimentelor, cea mai grea întrebare, sursă de ezitări și ciocniri interioare, pare să fie: „Până la urmă, ce sunteți dumneavoastră?”

Tandemul memorie-identitate și modelările reciproce pe care le implică, funcțiile practicilor memoriale, precum și procesul de administrare a memoriei sunt sâmburii tari în jurul cărora se construiește demersul Smarandei Vultur. Algoritmii cercetării este unul centripet, pornind de la cercurile largi ale istoriilor scrise, pentru a se strânge progresiv către zona sensibilă a celor personale. Primul capitol explorează condițiile venirii coloniștilor de origine franceză în Banat de-a lungul secolului al XVIII-lea, drum echivalent în mentalul colectiv al șvabilor cu o odisee, cu un mit al bunului colonist, al eroului civilizator. Faptul conferă prestigiu istoriei colective, din care se revendică fiecare istorie personală, pentru că macro-narațiunile etno-naționale trasează direcțiile după care se construiesc micro-narațiunile familiale sau locale. Este prezentată apoi în mod amănunțit dinamica încercărilor de eradicare identitară sub influență maghiară și germană, căreia de multe ori etnicii francezi i s-au opus cu vehemență, totul culminând însă cu o topire a matricei lor, cel mai evident nivel fiind cel lingvistic: conform interviului cu Hans Damas, la jumătatea secolului al XIX-lea, nepoții vorbitori de germană nu se mai puteau înțelege cu bunicii, păstrători ai limbii franceze. Ulterior, paginile descriu situația Banatului în urma rezo-

luțiilor Conferinței de Pace de la Paris din 1919 (împărțirea între România, Iugoslavia și Ungaria) și terenul minat al celui de al Doilea Război Mondial, urmat de numeroasele exoduri care au generat problematica identitară pe care autoarea o interoghează.

Punctul de focus al celui de al doilea capitol este maniera în care naționalitatea și originea etnică a urmașilor coloniștilor francezi din Banat s-au articulat în militantismul a două personaje-reper: dr. Ștefan Frecôt și dr. Emil Botiș. Primul se opune tendințelor pan-germane, în expansiune sub forma nazismului, strategia sa fiind aceea de a reafirma vechea origine franceză a descendenților coloniștilor din Alsacia și Lorena, dintre care făcea parte cu mândrie, prin obținerea naționalității franceze. Cel de al doilea, entuziast admirator al lui Ștefan Frecôt, cercetător și militant, este și el un apărător al francezilor lorenici din Banat, împiedicați, prin deznaționalizare, să își afirme diferența etnică și identitară. O situație politică reală este speculată însă în discursul celor doi într-o direcție ideologizantă, care nu se va regăsi în narațiunile personale ale locuitorilor din La Roque-sur-Pernes.

Contextul istoric, politic și juridic odată trasat, se descinde în cel de al treilea capitol, printr-un drum dus-întors între document și memorie, în universul intim al comunității din Tomnatic, sat din Banat locuit de așa-numiții „șvabi”. Aici, memoria apare ca un „travaliu discursiv, tributară permanentelor rescrieri, legate de cele mai multe ori de mizele prezentului” (idem, p. 71), în litera a ceea ce remarca Paul Ricoeur: „[...] a-ți aminti nu înseamnă doar a primi, a dobândi o imagine a trecutului, ci și a o căuta, «a face» ceva” (Ricoeur, 2001, 75). Așadar, o chemare din prezent care are ca rezultat ficționalizarea, fapt cu atât mai problematic cu cât memoria este folosită drept criteriu al identității, pentru că apare, în funcție de situație, un abuz de memorie sau un abuz de uitare, generând o fragilitate a identității (idem, 103). Dilemele identitare din Tomnatic apar ca influențate de acțiunile oficiale care îi revendică pe locuitori ori ca francezi, ori ca germani, precum și de așa-numiții „adminstratori ai memoriei locale”: cercetători, jurna-

liști, vizitatori ocazionali. În Tomnatic, caietele genealogice conțin datele necesare pentru a reconstitui ascendența locuitorilor până la primul colonist sosit în Banat, iar caietul potcovarului Treffel, o curioasă și pitorească enciclopedie, elaborată cu acribie, conține numele, porecele și istoriile familiale din sat coborând până la prima jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel de repere scrise stau la baza generării discursurilor identitare, însă avatarurile memoriei, mult mai complexe, topesc informațiile într-o substanță subiectivă, desprinsă de mistica originilor, care confirmă ideea că identitățile sunt mobile și depind de opțiunea fiecărui individ în parte.

Nu la fel se întâmplă însă în cazul imaginii colective. Grupurile apar mult mai pasibile de a îmbrățișa o mitologie a locului natal din care să se revendice, solidarizându-se în jurul unei retorici etno-naționale idealiste. Fenomenul este explorat în cel de al cincilea capitol al cărții, care tratează rolul practicilor memoriale în configurarea identității. O astfel de practică este *Heimatul*, un loc ideal produs în și prin memorie, un reper identitar fix, menit să repare la nivel mental fisurile produse de instabilitatea împrejurărilor istorice. „Repertoriu al regretelelor, panorama lucrurilor care lipsesc celor plecați” (Gwénola Sebaux apud Smaranda Vultur, p. 180) după cum îl califică Gwénola Sebaux, *Heimatul* este un bagaj memorial și identitar pe care individul îl poartă cu el prin lume, devenit liant și «aide-mémoire» în clipa în care se refac legăturile cu rude, prieteni sau vecini risipiți prin lume. Alte două forme semnificative care antrenează valori și simboluri afective intense cu rol în configurarea ideologizantă a identității sunt, în Tomnatic ca și în Vacluse, reprezentările vizuale ale celor două exoduri: tabloul comandat de Hans Lamesfeld în 1960 pentru biserica din Roque-sur-Pernes, la aniversarea unui deceniu de la sosirea în ținutul provensal și tripticul din Banat pictat de Ștefan Jager, în care artistul imaginează etapele colonizării regiunii din secolul al XVII-lea. Asemănarea izbitoare dintre cele două imagini trădează mitologia comună care le-a generat: eroul civilizator care pleacă în odisee, înfruntă vicisitudinile drumului și ajun-

ge într-un ținut decadent pe care îl ordonează, salvându-l de la pieire. Întrucâtva desuetă, dihotomia natură-cultură se dovedește totuși operantă în cazul acestui instrumentar al administrării memoriei, care alături de *Heimat*, povești identitare și o gastronomie revendicată ca specifică face suportabilă o realitate istorică uneori prea dură: „Scenografia reușitei și a izbânzii asupra destinului potrivit se alimentează din puterea mitului de a «corecta» pe ici, pe colo, realitățile, apropiindu-le de zona ideală în care se armonizează contradicțiile” (idem, p. 176).

Dacă cel de al patrulea capitol prezintă imaginea glorioasă a mitului întemeierii, următorul pune în lumină fisurile pe care mitologia este chemată să le umple: acele realități dureroase ale istoriei personale. „Portret de grup cu bănățeni” își intitulează autoarea suita de interviuri cu șase supraviețuitori dintre foștii refugiați de război, locuitori în La Roque-sur-Pernes – trei din ceea ce atunci se numea Banatul iugoslav și trei din Banatul românesc. În cursul interviurilor luate cu prilejul mai multor reveniri în teren ale cercetătoarei, ei recheamă experiențele traumatice prin care au fost nevoiți să treacă în război, în pribegie și în primii ani de coabitare în comunitatea franceză, recalcitrantă față de nou-veniții pe care îi privea ca pe niște alojeni periculoși, nicidecum ca pe urmașii bravilor strămoși plecați să colonizeze Estul Europei: „[...] eram prost îmbrăcați. Nu aveau încredere; pe deasupra mai vorbeam și limba germană. [...] erau mulți care nu știau unde e Iugoslavia. Primii ani au fost tare grei din cauza asta. Erau oameni bătrâni, doar bătrâni, și ca să-i faci să se schimbe...”, mărturisește Rosalie Bernhardt, originară din Banatul iugoslav. Mărturisirea Jeaninei Bernhardt reclamă aceeași problematică identitară: „Francezii nu ne-au vrut. Noi vorbeam germană. Ne-au spus «sales gosses» pentru că vorbeam germană” (idem, p. 255). Prin urmare, din pricina limbii, refugiații au de purtat povara unei identități care le este străină – aceea de germani naziști – dar cu a căror imagine se confundă în ochii locuitorilor din Pernes, vitregiți și ei de ororile războiului. Acceptarea vine odată cu trecerea anilor: șvabii bănățeni dobândesc cetățe-

nia franceză și învață limba de la copiii lor – „se fac francezi”, dar în 1999, Jeanine Bernhardt îi mărturisește Smarandei Vultur că inima a rămas în Banat, în casa părintească. Volumul se încheie astfel cu armistițiul unei identități mozaicate, care la modul organic nu este conflictuală, cât mai curând o expresie a complexității. Nota optimistă, aproape cu rang de figură de stil, vine în final din partea lui Philippe Willer, stingând toate potențialele aprinderi din retorta identitară: „Suntem europeni”.

Smaranda Vultur explorează o poveste complexă într-o manieră complexă. Parcurgerea lucrării, care are calitățile unui extrem de riguros studiu de caz, pune în lumină, dincolo de conținutul abundent, o altă trăsătură de excepție, la nivel de metodă. Cartea are aspectul unei întreprinderi documentare minuțioase, punând în lumină un teren pe care l-aș numi „în pas adăugat”. Informațiile istorice și demografice se întrepă-

trund cu analiza și relatările autoarei, discursului științific astfel alcătuit fiindu-i juxtapuse copii în facsimil ale unor documente relevante, relatări ale unor protagoniști semnificativi, fotografii de arhivă și de teren, extrase din lucrarea lui Emil Botiș, interviuri transcrise cu bănățenii din La Roque-sur-Pernes și fragmente din arborele genealogic al lui Philippe Willer. Impresia pe care o lasă o atare alcătuire densă, diversă, solicitând foarte mult cititorul, este aceea a unui teren care se elaborează continuu, care crește și se ramifică odată cu dezgroparea problematicilor urmărite, care nu se epuizează odată cu ultimele pagini și care, tocmai de aceea, nu aspiră la răspunsuri definitive. O rigurozitate și o deschidere care dincolo de simple aprecieri, sunt dezirabile ca modele pentru viitoarele întreprinderi ale antropologilor în formare, indiferent de zona și interesele de cercetare.

Anca-Maria Pănoiu

Bibliografie

Ricoueur, P. (2001) *Istoria, memoria, uitarea*. Timișoara: Amarcord.